

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi

Commercial Functions Changes of Bursa Historical City Centre in the 16th Century and Today

Ayşegül Keleş Eriçok

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Van

ÖZET

Kentsel mekân; sosyal ve ekonomik özellikleriyle, üretim ve tüketim yapısı ile zaman içinde değişim göstererek farklı özellikler kazanmaktadır. Bu değişim ve dönüşümlerin en belirgin olarak gözlemlenebildiği mekânlar ise kent merkezleri ve yakın çevreleridir. Tarihi kentlerde eski mekanların oluşumu, temsil ettikleri dönemin toplumsal ve ekonomik koşullarının gereklerine göre yapılan tercihlerle oluşmuştur. Başka bir deyişle neyin ne ile birlikte yada ayrı olması gereğine göre biçimlenmiştir. Bu durum kentin o dönemde yüklendiği ekonomik işlevle ilgilidir. Tarihsel süreçte değişen sosyo-ekonomik ve kültürel yapı ve farklılaşan üretim-tüketim ilişkileri nedeniyle tarihi ticaret merkezlerinde sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu mekânlar geleneksel bir düzene göre örgütlenmiş, değişen anlamları ve farklı kimlikleri ile ve ayrıca sosyo-ekonomik dönüşüm süreçlerinin etkisiyle yeniden biçimlenerek çağımıza ulaşmış alanlardır. Ayrıca söz konusu mekanlar sadece alışverişin ya da tüketimin gerçekleştiği alan değil, geleneksel tarzda üretimin ve zanaatın var olduğu bir kent mekanı niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde Ticaret fonksiyonlarının mekânsal değişimi, tarihi ticaret merkezinin oluşumunu tamamladığı 16. YY'da ve günümüzde olmak üzere iki ayrı kesitte incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Arazi kullanımı; Bursa; mekânsal değişim; tarihi ticaret merkezi, ticari fonksiyonlar.

GİRİŞ

Tarihi kentlerde kent merkezleri, temsil ettikleri dönemin toplumsal ve ekonomik koşullarının gereklerine göre yapılan tercihlerle oluşmuştur. Bu durum kentin o dönemde yüklen-

ABSTRACT

Urban space acquires different features over time through the changes in its social and economic characteristics and production and consumption structure. Urban centres and their environs are the spaces where these changes and transformations could be observed most clearly (Gökçe 2005, 73). Spaces in historical cities are shaped by the choices made in accordance with the requirements of the social and economic conditions of the era that they represent. In other words, these spaces are shaped by the choice regarding what function should be together or separate, which is related to the economic function of the city during that period. Historic commercial centres are subject to continuous change and transformation due to the changing socio-economic and cultural structure and relations of production and consumption. Organized within a traditional structure, these spaces have survived until today with their altering meanings and different identities as well as the re-structuration they went through because of the socio-economic transformation processes. Besides, they are not only shopping areas or consumption spaces but also urban areas with a traditional style of manufacture and crafts. In this study, spatial change of commercial functions is reviewed in two time periods: in the 16th century, when the historical commercial centre completed its formation, and at the present time in Bursa Historical City Centre.

Key words: Land use; Bursa; spatial changes; historical city centre, commercial functions.

diği ekonomik işlevle ilgilidir. Sjöberg'e göre sanayi öncesi dönemde kentler, dışarıdan aldıkları gıda malları ve hammaddeye dayalı birer pazar merkezidirler. Ayrıca bu kentler el yapımı maddelerin üretildiği bir merkez konumundadırlar (Kıray 1998, 9; Sjöberg 2002, 39).

Geliş tarihi: 20.06.2013 Kabul tarihi: 27.02.2015

İletişim: Ayşegül Keleş Eriçok.

e-posta: akericok@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Kentler, tarihsel süreç içerisinde birçok ek fonksiyona sahip olmuşlardır. Ticaret, yönetim, eğlence, barınma gibi temel fonksiyonlar kent içinde belirli bir düzene göre yer almıştır. Kentlerde; kenti tanımlayan temel işlevlerden ticaret, yönetim fonksiyonları ve eğlence ve kültürel fonksiyonlar gibi kentsel hizmetlerin en üst düzeyde karşılandığı mekânlar kent merkezleridir. Kent merkezi, kentlerin süreç içerisinde geçirdiği aşamalarda kentin odak noktası olarak gelişmiş, mekânsal dokunun oluşumunu ve gelişimini etkilemiştir. Bu süreçte kent merkezleri, fiziksel ve işlevsel olarak değişime uğramışlardır (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976, 39; Johnson 1972, 113).

Değişen yaşam koşulları çerçevesinde yeni tüketim alışkanlıklarının ortaya çıkması, geleneksel ve küçük imalathanelerin yer aldığı tarihi kent merkezlerinin içerdikleri geleneksel fonksiyonlara olan talebin azalmasına neden olmuş, değişen ihtiyaçlar doğrultusunda değişim başlamıştır (Osmaç, 1998, 143-145).

Bu makalede Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde yer alan geleneksel çarşıların tarihsel gelişim süreci, işlevsel yapısındaki değişim ve günümüzdeki nitelikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Osmanlı şehirlerinde, tarihi kent merkezinin en önemli unsurlarından olan “çarşı” incelenmiş ikinci olarak Bursa Tarihi Ticaret Merkezinin gelişimi, çarşıların işlevleri ve kent içindeki konumları hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç olarak bu makale, Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde yer alan çarşıların işlevsel yapısının değişimini 16. yüzyılda ve günümüzde olmak üzere iki ayrı kesitte sunmaktadır. Çarşıların işlevsel yapısı incelenirken mekândaki ticaret türlerinin bir araya geliş biçimleri ve kullanım biçimlerindeki değişimler üzerinde durulmuştur. Bu nedenle Tarihi Ticaret Merkezinin gelişim süreci incelenirken, fiziksel mekânın gelişim sürecini etkileyen dönemler dikkate alınmış, alanın korunma sorunlarına değinilmemiştir.

Osmanlı Kentinde Çarşı

Farsça anlamı dört taraf olan “cihar-su” dan Türkçeleşen çarşı sözcüğü, Arapça “Sukk” yani alım satım yeri demektir. Çarşı dört tarafında dükkânların sıralandığı, sokaklardan oluşan daimi Pazar yeridir. Osmanlılar döneminde, merkezde yer alan bir caminin ya da bedesten veya kapalıçarşının etrafında gelişen tüm ticaret birimlerinin oluşturduğu alana çarşı denilmektedir (Sakaoğlu ve Akbayar 1999, 175). Özdeş'e göre çarşı; alışveriş etmeye elverişli, iki tarafı dükkân, üstü örtülü veya açık sokak veya meydanlara verilen isimdir (Özdeş 1953, 17).

Osmanlı kentinde çarşı, kent ve çevresindeki halkın bir araya geldiği, üretim ve satış hizmetlerinin verildiği alandır (Cezar 1985, 31). Kentlerde çarşı bir sokak üzerinde oluşturulmuş uzun bir ana cadde ve farklı işkollarından esnafın faaliyet gösterdikleri yan sokaklardan oluşmaktadır (Cezar 1985, 17-20; Cerasi 1999, 121-125). Ergenç'e göre, çarşılar Osmanlı kentlerinde ticaret alanının ikinci belirleyici öğesidir (Ergenç 2010, 55). Çarşılar, hanlarla fonksiyonel bütünlük gösteren esnafın tek tek ve ya birlikte yer aldıkları mekânlardır (Kuban 2007, 395). Aynı zamanda, çarşıda işlenmiş zanaat ürünlerinin alışverişi yapılmaktadır (Mortan ve Küçükerman 2010, 58).

Bursa Tarihi Kent Merkezinin Gelişimi

Bursa, 13. yüzyıldan itibaren Doğu ve Batı arasındaki ticaretin kavşak noktası haline gelmiş olan Anadolu'nun önemli ticaret yolları üzerinde yer almıştır (Yenal 1996, 11). Tarihsel süreç içinde kuruluşundan günümüze kadar farklı dönemlerde önemli yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bu değişimlerden ilki 14. yüzyılda kentin Osmanlı egemenliği altına girmesiyle kale dışında, bedesten merkezli bir çarşının oluşmasıdır (Tekeli 1999, 7). İkincisi, 19 yüzyılın ikinci yarısında, Tanzimat Fermanı ile başlayan değişimlerin etkisi altında kentin yeniden yapılanmasıdır. Üçüncüsü ise Cumhuriyet döneminde, özellikle 1960'lı yıllardan sonra sanayideki gelişmeye paralel olarak yaşanan nüfus artışı ve hızlı kentleşmenin kentte yarattığı dönüşümdür (Tekeli 1999, 8).

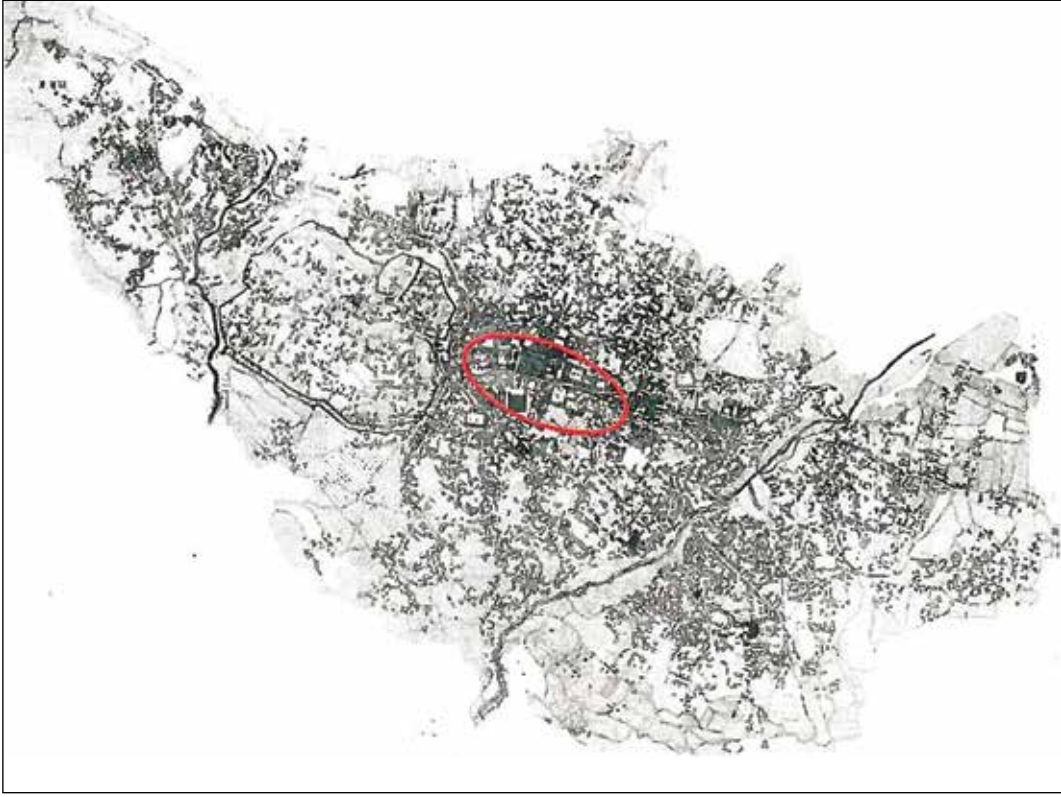
Kentin yaşadığı bu değişim dönüşüm sürecine paralel olarak, Tarihi Ticaret Merkezinde de değişimler yaşanmıştır. 14. yüzyılda, hanlar, bedesten, çarşılar, pazarlar, hamamlar, camiler ve medreselerin yapılmasıyla oluşmaya başlayan tarihi ticaret merkezi 16. yüzyılın ortalarına doğru gelişimini tamamlamıştır (İnalçık 1971, 1334, Tanyeli 1987, 138). 17. ve 18. yüzyıllarda merkezin fiziki ve sosyal yapısında önemli değişimler olmamıştır. Tarihi Ticaret Merkezi'nin mekânsal yapısını ve fiziksel bütünlüğünü etkileyen ilk müdahale 19. yüzyılda yapılan imar çalışmalarıdır. Daha sonraki süreçte 20. yüzyıl sonrasında özellikle de 1958 yılında çıkan yangından sonra Tarihi Ticaret Merkezinde önemli değişimler yaşanmıştır.

19. Yüzyıl Öncesinde Tarihi Ticaret Merkezinin Gelişimi

Kentin ticaret merkezi, 14. yüzyılın ilk yarısında, kalenin doğusundaki boş bir alanda kurulmuştur. Şehrin doğu-batı aksında gelişmesine paralel olarak, merkezi ticaret alanı da bu aks üzerinde gelişmiştir (Şekil 1). Ticaret merkezini oluşturan ilk yapılar Orhan Gazi'nin yaptırdığı cami, imaret, han ve hamamdan oluşan kültürel ve ticari yapılarıdır (Vural 2007, 291; Tekeli 1999, 13). Daha sonra gelen sultanların inşa ettirdikleri hanlarla ticaret merkezinin gelişimi devam etmiştir. I. Murad Orhan Gazi Külliyesiyle Kale duvarı arasında Kapan Han; Orhan Caminin, kuzey doğusunda ise Vezir Hanı yaptırılmıştır (Tekeli 1999, 13; Dörtok Abacı 2007, 166).

Yıldırım Bayezid döneminde ise Orhan Beyin yaptırdığı Emir Hanın karşısında Bedesten, Ulucami (Tekeli 1999, 13; Dörtok Abacı 2007, 166; Bursa Ansiklopedisi, 2002:988; Vural 2007, 291) ve Şengül Hamamı yaptırılmıştır (Yenen 2010, 191). İş merkezinin yoğunlaşması, yapım dönemleri genellikle 14. ve 15. yüzyıl olan yeni hanların yapılmasıyla sürmüştür.

15. yüzyıl başlarında İpek Han, Geyve Han ve Yeni İpek Hanın inşasıyla birlikte doğu-batı doğrultusunda, kuzeyinden sınırlandırılmış “uzun çarşı” aksı şekillenmeye başlamıştır (Şekil 2). 15. yüzyıl sonlarında güneyde Koza Han ve kuzeyde Fidan Hanın yapılmasıyla kuzey ve güney yönlerinden sınırlandırılmış Uzun Çarşı aksı belirgin hale gelmiştir. Zamanla Uzun Çarşı aksının iki yanında küçük iş yerleri kurulmuş, sonradan da üstleri ka-

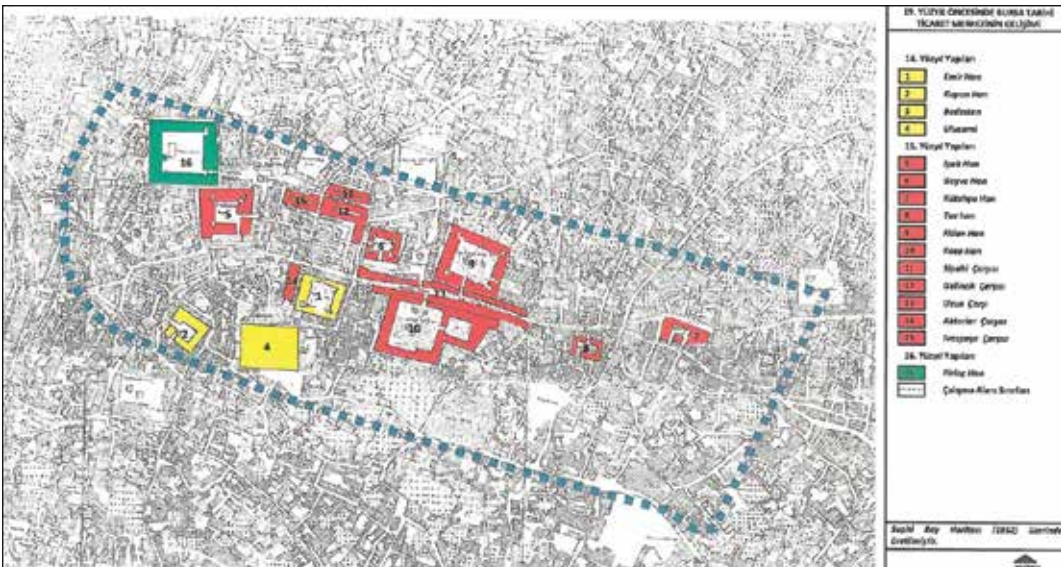

Şekil 1. Suphi Bey haritasında (1862) Bursa Tarihi Ticaret Merkezi.

patılmıştır. Böylece Bursa Kapalıçarşısı'nın ilk bölümleri olan Sahafklar ve Aktarlar Çarşıları oluşmuştur (Akkılıç 1999, 73). Zamanla kuzeye doğru giderek bedestenle birleşen bu çarşı, 1420'lerde Gelincik ve Sipahi Çarşılarının yapılmasıyla kuzey yönündeki ilerlemesini sürdürmüştür.

16. yüzyılda hanların sayısı arttıkça aralarında bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Hanları birbirine bağlayan yollar üzerinde üretim ve satış işlevleri farklılaşmış, belli mallarda uzmanlaşmış çarşılar gelişmiştir. (Tekeli 1999, 14). Kentin ticaret merkezinde,

zanaat ürünlerinin üretiminin yapıldığı hanlar ve çarşıların yanı sıra, ibadet, eğitim ve temizlik gibi hizmet yapıları yer seçmiştir. Ticaret merkezini oluşturan çarşıların mekânsal gelişmesi esnaf loncalarının denetiminde gerçekleşmiştir. Loncaların dükkan sayısından yerleşme düzenine kadar uyguladığı kurallar sayesinde mekan örgütlenmesinde belirli bir düzen kurulmuş ve korunması sağlanmıştır (Ergenç 1979, 8,12,97,189; Kaygılak 2008, 126). Lonca sistemine dayalı örgütlenme ile biçimlenen çarşıların iç düzeninde belirli işlevler bir arada yer seçmiştir. Örneğin kumaşçıların ağırlıklı olduğu alanın yakınında

Şekil 2. 19. Yüzyıl öncesinde Bursa Tarihi Ticaret Merkezinin gelişimi.

terziler yer almaktadır. Geçmişteki çarşı düzeninde manifatura dükkânlarının arasında kebabçı dükkânı; dingin çarşıların olduğu yerlerde hallaç dükkânı olamazken, dericilerin yanında saraçlar, debbağlar ve ayakkabıcılar olabilmektedir. Dükkânların sıralanışı bir sisteme bağlıdır (Sakaoğlu 2010, 256).

Bursa kentinde 14. yüzyılda gelişmeye başlayan kent merkezinde, ticaret ve küçük zanaatlarla ilgili esnaf kollarının birbiriyle olan işlevsel ilişkileri 19. yüzyıla kadar değişmeden devam etmiştir. Bu dönemde tarihi ticaret merkezi, hanları birbirine bağlayan yollar üzerinde loncalar halinde örgütlenmiş, üretim ve satış işlevleri farklılaşmış ve belirli alanlarda uzmanlaşmış çarşıların oluşmasıyla gelişmiştir (Tankut 1973, 775; Yenen 1987, 91).

16. yüzyılda tarihi ticaret merkezinde yer alan çarşılar faaliyet alanlarına göre şu şekildedir:

Gıda ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Ulucami'nin kuzeyinde yoğunlaşmaktadır (Şekil 3).

Attarlar Çarşısı: Ulucami yakınlarında, Aynalı Çarşı ile Emir Han arasında yer almaktadır (Kaplanoğlu 1996, 63).

Kebabçılar Çarşısı: Köfteciler Çarşısı olarak da anılmaktadır. Kapan Han ile Doğan Gözü Han'ın kuzeyinden Bedestene uzanan yol üzerindedir (Yenen 1987, 161).

Şekerciler Çarşısı: Kapan Han civarında, Ulucami ile Bakırcılar Çarşısı arasında yer almaktadır.

Dokuma ve giyim ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Bedestenin kuzeyinde, Ulucami'nin batısında, Uzun Çarşıda ve Koza Han'ın batısında bir arada yer almaktadırlar (Şekil 3).

Alboyaçılar Çarşısı: Kaplanoğlu uzun çarşı üzerinde boyacı dükkânlarının olduğunu belirtmektedir. Bu dükkânlarda çoğunlukla kırmızı boya satıldığı için Alboyaçılar Çarşısı adıyla anılmaktadır (Kaplanoğlu 2003, 65).

Çuhacılar Çarşısı: Kaplanoğlu çarşının Ertuğrul mescidinin arkasında Yorgancılar Çarşısı ve Sandıkçılar Çarşısı ile bütünlük oluşturduğunu belirtmektedir (Kaplanoğlu 2003, 106).

Taftacılar Çarşısı: Emir Han yakınında yer almaktadır (Bağbancı 2007, 66).

Ketenciler Çarşısı: Kapan Han yakınlarında yer almaktadır (Kaplanoğlu 1996, 197).

Kazzazhane: İpek Han civarında yer almaktadır (Kaplanoğlu 1996, 196).

Erakiyeciler Çarşısı: Ulucami'nin doğusundaki sokakta yer almaktadır.

Bükümcüler Çarşısı: Bedestenin güneyinde yer almaktadır. (Bağbancı 2007, 66).

Ahşap işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Bedestenin kuzeyinde, Okçular Çarşısında ve Bakırcılar Çarşısının güneyinde yer almaktadır (Şekil 3).

Çıkrıkçılar çarşısı: Okçular Çarşısının yanındaki sokakta yer almaktadır (Kaplanoğlu 2003, 104).

Köfüncüler Çarşısı: Ulucami'nin batısında, Kapan Han ile Bakırcılar Çarşısı arasında yer almaktadır. Çarşıda ağaçtan sepet ve benzeri eşya yapılmaktadır (Kaplanoğlu 1996, 206).

Neccarlar Çarşısı: Yenen çarşının Karacabey Hanı ile Sipahi Çarşısı arasında olduğunu belirtmektedir (Yenen 1987, 160).

Sandıkçılar Çarşısı: Kaplanoğlu, günümüzde bulunmayan çarşısının Ertuğrul camisinin güneydoğusunda olduğunu belirtmektedir (Kaplanoğlu 1996, 253).

Sepetçiler Çarşısı: Sepetçilerin bir kısmı Tatarlar yakınında, bir kısmı ise Tavuk Pazarında yer almaktadır (Bağbancı 2007, 68 aktarılan kaynak Yediyıldız 2003).

Deri işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Tuz Pazarı Çarşısında ve Bedestenin güneyinde bir arada yer almaktadır (Şekil 3).

Postalçılar Çarşısı: Tuz Pazarı Çarşısı ile Nalıncılar Hamamı arasında yer almaktadır (Kaplanoğlu 1996, 248).

Kavafılar Çarşısı: Suphi Bey haritasında Bedestenin güneyinde yer aldığı görülmektedir.

Kuyumculuk üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Bedestenin kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 3).

Maden işleme ve silah yapımı üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Tarihi Ticaret Merkezinin doğusunda ve batısında yoğunlaşmıştır (Şekil 3).

Bakırcılar Çarşısı: Çalışma alanının batısından başlayan Bakırcılar Çarşısı, Kapalı Çarşıya kadar uzanmaktadır.

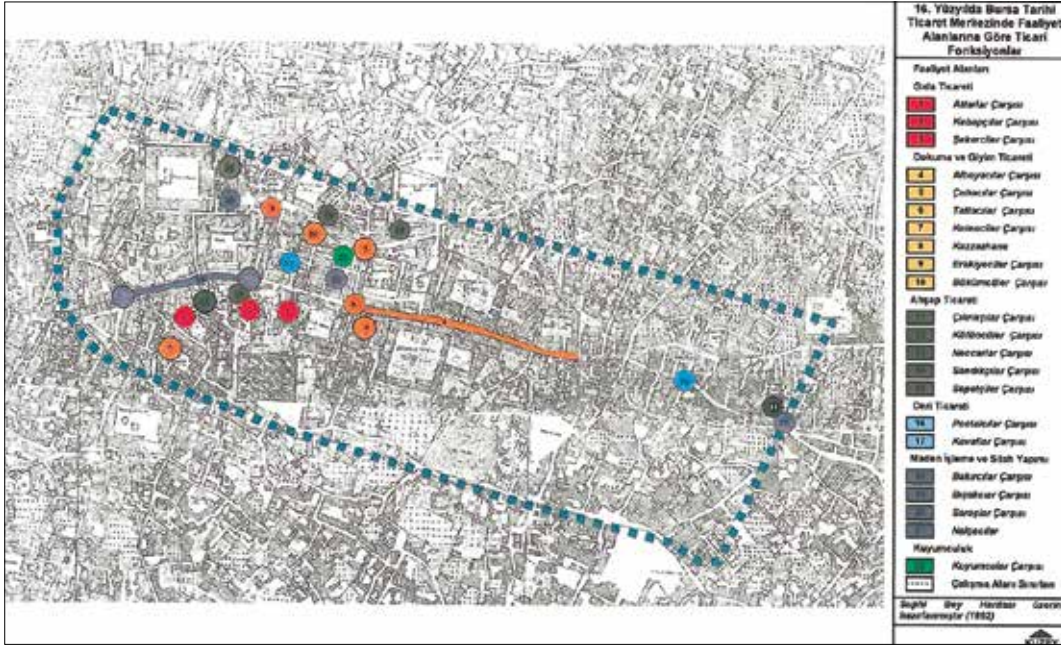
Bıçakçılar Çarşısı: Bursa'nın en eski çarşılarından. Tahıl Han yakınlarında yer almıştır (Kaplanoğlu 1996, 87). Günümüzde Çancılar Caddesi ile Tuz Pazarı Caddesi arasında Bıçakçılar adı ile anılan bir sokak yer almaktadır.

Saraçlar Çarşısı: Kaplanoğlu çarşının İvaz Paşa Çarşısının batısında yer aldığını belirtmektedir (Kaplanoğlu 1996, 253).

Demirciler Çarşısı: Balık Pazarı yakınında yer almıştır (Bağbancı 2007, 69).

Nalbantlar: Yoğurt Hanın karşısında yer almıştır (Bağbancı 2007, 69).

Nalçacılar: Kavafılar çarşısında yer almıştır (Bağbancı 2007, 69 aktarılan kaynak Yediyıldız 2003).

Şekil 3. 16. Yüzyılda Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde faaliyet alanlarına göre ticari fonksiyonlar.

19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başlarında Tarihi Ticaret Merkezinin Gelişimi

19. yüzyılda Tarihi Ticaret Merkezinin gelişimini etkileyen iki önemli kırılma noktası yaşanmıştır. Birinci kırılma noktası 1839'da Tanzimat fermanı ile başlayan, devleti ve toplumu modernleştirmeyi hedefleyen bir dizi reform ile sosyal, politik, ekonomik ve kültürel alanda yaşanan dönüşüm sürecidir (Enlil 1999, 286). İkinci kırılma noktası ise 1855 yılında gerçekleşen ve kentin üçte ikisinin yıkılmasına neden olan depremdir. Tanzimat reformları sonrasında kentsel mekânda değişimler yaşanmış, 1855 depremi sonrasında ise kentin imar çalışmaları başlatılmıştır.¹ Tarihi ticaret Merkezinin yeniden yapılanması sürecinde, yeni yönetim biçiminin simgesi olan Hükümet konağı ve belediye kent merkezinde yer almıştır. Bu dönemde kent merkezinde yer alan diğer kullanımlar ise posta telgraf idaresi, tiyatro, müze ve karakoldur (Saint Laurent 1996, 111).

Kentin geleneksel merkezindeki yenilikler, yönetim binalarının yapılmasıyla sınırlı kalmamış, bedesten ve çevresinde geleneksel çarşı ile bankalar, iş hanları, oteller, büro ve ipek fabrikalarından oluşan farklı ticaret yapıları yer almıştır (Yenen 1987, 31). Ulucami ve çevresinde, geleneksel pazarların yerini almaya başlayan çok sayıda yeni mağaza ve dükkân açılmıştır (Dörtok Abacı 2005, 158).

20. yüzyılın başlarında da, 19. yüzyılda olduğu gibi yeni ticaret yapıları ile yönetim ve kültür yapıları inşa edilmiştir. (Dostoglu, Oral, 1999, s 221). Bu dönemde üretim biçimlerinin de-

¹ 1855 depremi ile kentin üçte ikisinin yıkılmış olması kente müdahaleyi kolaylaştırmıştır. Bu dönemde kentin imar çalışmaları kentte görev yapan valiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte bir taraftan kent merkezine yeni yapılar yapılırken bir taraftan da ulaşım ağında önemli değişiklikler yapılmıştır.

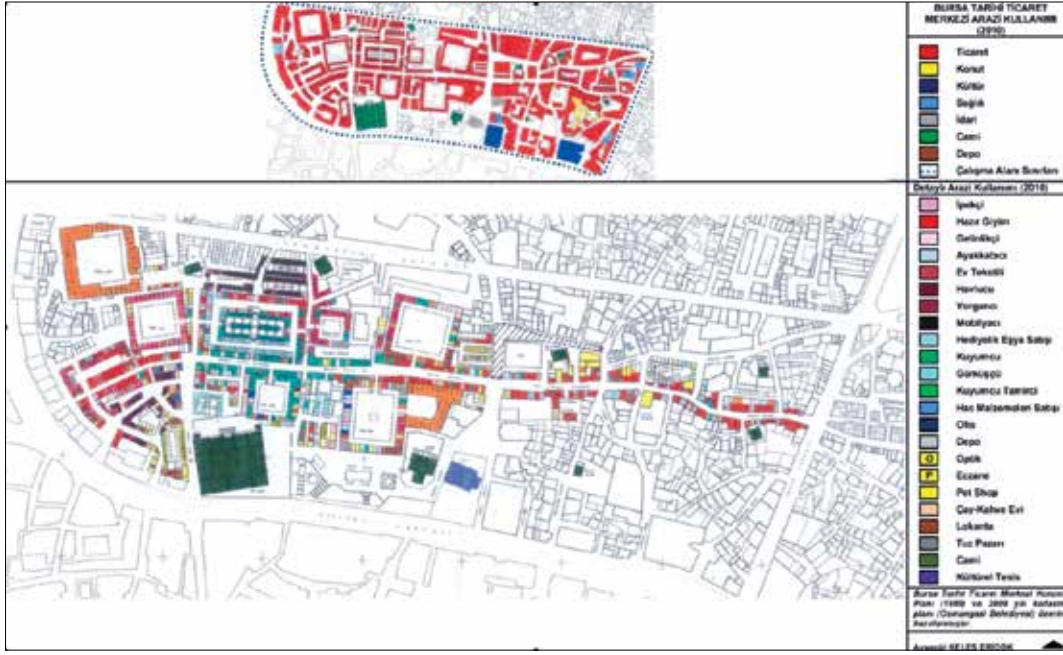
ğişmesi tüketimde de değişimlere neden olmuştur. Değişen bu tüketim anlayışı nedeniyle, geleneksel yapı değişmeye başlamış, kent mekânında geleneksel dükkân ve pazar yerlerinin dışında, lüks ithal mallar satan dükkân ve mağazalar görmeye başlamıştır (Dörtok Abacı 2007, 181).

20. Yüzyılda Tarihi Ticaret Merkezinin Gelişimi

19. yüzyılda batılılaşma ile birlikte yönetim ve kültür yapılarının yapılması ile başlayan değişim süreci, 20. yüzyılda da gelişerek devam etmiştir. Bu dönemde tarihi ticaret Merkezinin mekânsal yapısına etki eden üç farklı süreç yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, kentin sanayileşmesi ile birlikte kent merkezine yeni kullanışların eklenmesi sürecidir. İkincisi, özellikle 1958 yılında yaşanan Kapalı Çarşı yangını başta olmak üzere kentte yaşanan afetler nedeniyle tarihi ticaret merkezinde yer alan işlevlerin mekânda yer alış biçimlerinde yaşanan değişim sürecidir. Sonuncusu ise planlama çalışmaları sonucunda tarihi ticaret merkezinde yaşanan değişim sürecidir.

1960'larda kentte organize sanayi bölgesinin kurulmasıyla, kentin ekonomik ve sosyal yaşantısında değişimler yaşanmıştır. Bu değişim sürecinde kent merkezine yeni kullanışlar eklenmiştir. Bu dönemde geleneksel çarşının çevresinde banka, sigorta kuruluşları ve serbest meslek ofisleri yer almıştır (Üstündağ 1999, 113). Yapı ve Kredi Bankası, Merkez Bankası ve Hal inşa edilmiş ve günümüzde de en önemli kent meydanı olan "Heykel" gelişmiştir (Oğuz 1999, 183). Atatürk Caddesi üzerinde otel, mağaza, pastane gibi kentin, sosyal ve kültürel gereksinimlerine karşılık verecek kullanımlar yer almıştır. Ayrıca bu süreçte kent merkezinde pasajlar ve iş hanları oluşmaya başlamıştır (Kayın 2002, 28).

20. yüzyılda tarihi ticaret merkezinde, Vilayet, Defterdarlık ve Adliye'den oluşan yönetim yapıları ile Tayyare Kültür Merkezi,

Şekil 4. Bursa Tarihi Ticaret Merkezi arazi kullanımı.

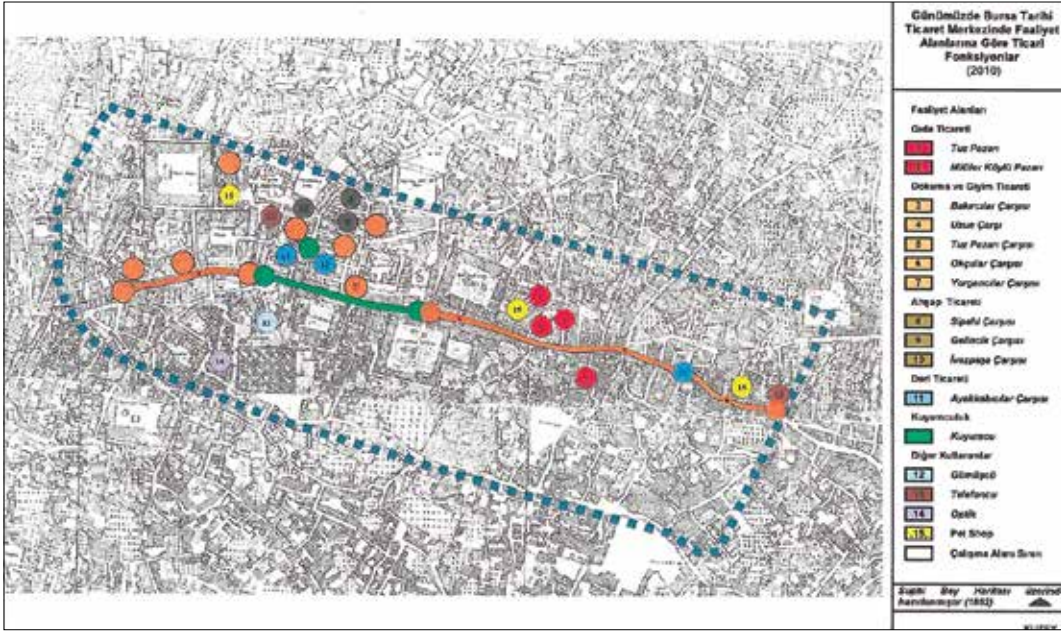
Halkevi ve Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'ndan oluşan kültür yapıları yapılmıştır (Tekeli 1999, 26). Yine bu dönemde değişen ekonomik hayatın bir göstergesi olarak 1973 yılında Fidan Han ve Geyve Han arasında kalan açık alanda "Bursa Sanayi ve Ticaret Odası" inşa edilmiştir. Tarihi ticaret merkezinin geçirdiği değişim süreci Cumhuriyet Caddesi'nde 1979 yılında Gökçen İş Sarayının açılmasıyla devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda Doruk Çarşısı ve Birleşik Onur Çarşısı da bu aks üzerinde yer almışlardır. 90'lı yıllara gelindiğinde ise değişen tüketim alışkanlıklarının bir göstergesi olarak alışveriş merkezleri ortaya çıkmıştır (Vural 2007, 304).

20. Yüzyılda 1958 yılında yaşanan ve çarşının tamamına yakınına tahrip eden Kapalı Çarşı yangınında Sahafklar Çarşısı, Emir Han, Kapalı çarşı, Aynalı Çarşı, Kuyumcular Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Yorgancılar Çarşısı, Arakiyeciler, Saraçhane, Bakırcılar, Köfüncüler Çarşıları ve Çıra Pazarı tamamen; Koza Han ve Ticaret Borsası da kısmen yanmıştır. 1958 yangını tarihi ticaret merkezindeki değişimlerin öncüsü olmuştur. Yangın öncesi geleneksel merkezi oluşturan kullanışlar ağırlıklı olarak perakende ticaret, sınırlı ölçüde küçük imalat ve depolama, toptan ticaret, meslek ofisleri (doktor ve avukatlar), banka, sigorta ve komisyoncular ile yönetim birimlerinden oluşmaktadır. Yangına kadar merkezdeki işlevlerin fiziki ve ekonomik yapısı önemli bir değişime uğramamıştır (Bursa Merkez Koruma Geliştirme Projesi Açıklama Raporu). Bu tarihe kadar kapalı çarşı çoğunluğu ipekçi, kumaşçı ve tekstilciler olmak üzere kuyumcu, ayakkabıcı, aktar ve hırdavatçılar tarafından kullanılmaktadır. Kapalı çarşının yanında yer alan sokaklarda ise sahafklar, kuyumcular, çeyiz ve hediyelik eşya satışı, havlucular, mobilyacılar yer almaktadır (Kaplanoğlu ve Elbas 2009, 11). Ulucami tarafında saraçlar, bakırcılar, takunyacılar ve bir miktar gıda maddeleri satışı yapan işyerleri bulunmaktadır.

1958 yangınından sonra merkezde dışarı açılan yollar boyunca merkezi iş faaliyetlerinin uzantıları oluşmaya başlamış, işyerlerinin bir kısmı Zafer Meydanı ile Şehreküstü arasında yerleşmiştir. (Bursa Merkez Koruma Geliştirme Projesi Açıklama Raporu). Fevzi Çakmak Caddesi ve merkez arasında otomotiv endüstrisi ile ilgili bazı faaliyetler yer almıştır. Altıparmak Caddesi ve Setbaşı'na doğru daha çok üst ve orta gelirli tüketicilerin tüketim ihtiyacını karşılayan ticaret gelişimi olmuştur. Tarihi ticaret merkezinin onarımı sırasında, sahafklar, saraçlar, bakırcılar, takunyacılar gibi geleneksel bazı işlevler ile küçük imalat yer değiştirmiştir. Ayakkabı imalatçıları Piriñç Han arkasına, kavaflar Zafer Meydanı altına, bakırcılar önce İnönü Caddesi ile Gazlılar Caddesi arasında bir alana ve sonrada küçük sanayi alanına taşınmışlardır (Bursa Merkez Koruma Geliştirme Projesi Açıklama Raporu). 1958 yangınından sonra tarihi ticaret merkezi civarındaki dokuma tezgâhlarının bulunduğu küçük atölyeler değişim göstermiş, yerini toptan ve perakende ticaretin yapıldığı birimlere bırakmıştır.

Çalışma alanının özgün yapısını oluşturan lonca örgütlenme sistemine dayalı uzmanlaşmış çarşı dokusunun izlerine günümüzde de devam edip etmediğini tespit edebilmek için 2010 yılında zemin kat arazi kullanım çalışması yapılmıştır. Yapılan arazi kullanım çalışması sonucunda faaliyet alanlarına göre ticari fonksiyonlar sınıflandırılmıştır.

Günümüzde Bursa Tarihi Ticaret Merkezindeki ağırlıklı kullanım ticaret olmakla birlikte bölgede konut, depolama, yönetim, sağlık ve kültür yapıları ile dini yapılar da yer almaktadır. Çalışma alanında yapılan detaylı arazi kullanım analiz çalışmalarında ise hanlar bölgesinde ağırlıklı olarak hazır giyim, ayakkabı, kuyumcu, ev tekstili, havlucu, dini eşya, gıda, hediyelik eşya ve mobilya satışı yapan dükkânlar yer almaktadır. Ayrıca günümüzde internet kafe, telefoncu, döviz bürosu, optik, evcil

Şekil 5. Günümüzde Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde faaliyet alanlarına göre ticari fonksiyonlar.

hayvanlar ve ihtiyaçlarının satıldığı dükkânlar gibi işyerleri çoğalmıştır. Geçmişin bazı meslekleri günümüzde ya tamamen yok olmuş ya da bıçakçılık gibi bazı mesleklerin birkaç temsilcisi kalmıştır (Şekil 4).

Günümüzde tarihi ticaret merkezinde yer alan çarşılar faaliyet alanlarına göre şu şekildedir:²

Gıda ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Tuz Pazarı Çarşısının kuzeyinde ve güneyinde yer almaktadır (Şekil 5). *Tuz Pazarı:* Sebze ve meyve çeşitlerinin bulunduğu Pazar olarak kullanılmaktadır.

Nilüfer Köylü Pazarı: Baharat, süt ürünleri ve meyve-sebze satan esnaf ağırlıklı olmak üzere birçok esnaf grubu tarafından kullanılmaktadır.

Ev tekstili ve giyim ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Bakırcılar Çarşısı, Uzun Çarşı, Tuz Pazarı Çarşısı ve Okçular Çarşısı ağırlıklı olarak ev tekstili ve giyim ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılardır. Bunların dışında ev tekstili ürünleri Bedestenin doğusunda bir arada yer almaktadır (Şekil 5).

Yorgancılar Çarşısı: Kapalı çarşının bir bölümünü oluşturmaktadır. Bedestenin doğusunda yer almaktadır. Sof (yün) pazarı olarak da anılmıştır. İplik ve pamuk yapan esnafın bulunduğu çarşıdır. Günümüzde hazır yorgan ve tekstil ticareti yapan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

Bakırcılar Çarşısı: Kapalı çarşıya kadar uzanmaktadır. Çarşıda ağırlıklı işlevin hazır giyimdir. Hazır giyim dışında gelinlikçi, havlu ve çeyizci, kuyumcu, ayakkabı ve çantacı, saatçi ve lokanta

gibi işlevler de yer almaktadır.

Uzun Çarşı: Kapalı Çarşı ile Tuzpazarı Çarşısı arasında yer almaktadır. Uzun Çarşıda ağırlıklı olarak hazır giyim yer almaktadır. Hazır giyim dışında kuyumcu, çeyizci, kozmetik, saatçi, eczane, ayakkabı ve çantacı, bijuteri ve lokanta gibi işlevler de yer almaktadır.

Tuzpazarı Çarşısı: Tuz pazarı çarşısı kapalı çarşı ile okçular çarşısı arasında yer almaktadır. Çarşıdaki ağırlıklı işlevin hazır giyim ve ayakkabı-çantacı olduğu tespit edilmiştir. Bu kullanımlar dışında kuyumcu, mutfak eşyası, saatçi, kolonyacı ve lokanta gibi işlevlerinde yer aldığı görülmektedir.

Okçular Çarşısı: Batıda tuz pazarı çarşısına kadar uzanmaktadır. Zaman içinde işlevsel yapısı çok fazla değişen çarşılardandır. Okçular çarşısı, devletin ilk kurulduğundan bu yana, orduya gerekli olan silahların üretildiği bir çarşı olarak kurulmuştur (Kaplıanoğlu ve Elbas 2009, 32). Çarşı'da ok, bıçak ve kılıç yapımının yanı sıra çıkırcılık yapılmaktadır (Kaplıanoğlu ve Elbas 2009, 32). 1970'li yıllardan sonra da, Okçular Çarşısı'ndaki bıçakçılar çarşısını terk etmeye başlamıştır (Kaplıanoğlu ve Elbas 2009, 32). Bugün çarşıda sadece iki bıçakçı kalmıştır. Çarşıda ağırlıklı işlev hazır giyimdir. Hazır giyim dışında ayakkabı ve çantacı, kuyumcu, çeyizci, mutfak eşyası ve lokanta gibi işlevler de yer almaktadır.

Ahşap işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Sipahi Çarşısı, İvazpaşa Çarşısı ve Gelincik Çarşısıdır. Mobilyacılar Bedestenin kuzeyinde bir arada yer almaktadırlar.

Deri işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Ayakkabıcılar Bedesten ile Kapalı Çarşı arasında ve Okçular Çarşısında bir arada yer almaktadır.

Kuyumculuk üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Kapalı

² Faaliyet alanlarına göre ticari fonksiyonlar 2010 yılı arazi kullanım verilerine göre yapılmıştır.

Çarşı ve Bedesten içidir. Kapalı Çarşıda kuyumculuk dışında hazır giyim, döviz bürosu, ayakkabı ve çantacı, saatçi, bijuteri, oyuncakçı ve lokanta gibi işlevlerde yer almaktadır.

Maden işleme ve silah yapımı üzerine faaliyet gösteren çarşılar: Günümüzde bu tür kullanım alanına rastlanmamaktadır. Sadece Okçular Çarşısında bir tane olmak üzere çarşının kuzeyinde birkaç tane bıçakçı yer almaktadır.

Diğer kullanımlar: Gümüşçülerin Emir Hanın doğusunda, Telefoncuların bir kısmının İpek Hanın doğusunda bir kısmının da Okçular Çarşısının doğusunda İnönü Caddesi üzerinde, Optikçilerin Ulu caminin batısında, evcil hayvanlar ve ihtiyaçlarının satıldığı dükkânlar Pirinç Hanın doğusunda, Fidan Han ve Halin arasında kalan alanda ve Okçular Çarşısının kuzeyinde bir arada yer seçtiği tespit edilmiştir (Şekil 5).

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihsel süreç içerisinde, kuruluş dönemindeki arazi kullanımı ile günümüzdeki arazi kullanım değişimi karşılaştırıldığında mekânın işlevsel yapısındaki değişim şu şekildedir:

Benzer işlevin geçmişten günümüze biçim değiştiren alanlar:

- Ahşap işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar arasında kabul edilen mobilyacılar çarşısı günümüzde de bedestenin kuzeyinde yer almaktadır.
- Deri işleme üzerine faaliyet gösteren çarşılar arasında kabul edilen ayakkabıcılar günümüzde de aynı alanda yer almaktadır.

İşlevsel yapısı tamamen değişmiş alanlar:

- 19. yüzyılda ipek hanın doğusunda deri işleme üzerine faaliyet gösteren saraçların yer aldığı alanda günümüzde ağırlıklı olarak evcil hayvanlar ve ihtiyaçlarının satıldığı dükkânlar ve telefoncular yer almaktadır.
- 19. yüzyılda Ulu Caminin kuzeyinde gıda ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar yer alırken günümüzde bu alanda ev tekstili ve giyim ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılar yer almaktadır.
- 19. yüzyılda maden işleme ve silah yapımı üzerine faaliyet gösteren çarşılar günümüzde ev tekstili ve giyim ticareti üzerine faaliyet gösteren çarşılarla dönüşmüştür.

Tarihi ticaret merkezinde, Kapalı Çarşı hariç çalışma alanında doğu-batı doğrultusunda yer alan çarşılarda yer alan dükkânlar son 10 yılda çok sık işlev değiştirmiş, günümüzde alandaki ağırlıklı kullanım hazır giyim olmuştur. Hazır giyim dışında eczane, optikçi, bijuteri, kolonyacı gibi farklı kullanım türleri ile kuyumcu, ipekiçi gibi kullanımların da çarşının farklı alanlarında, mekânsal olarak kümelenme eğilimi göstermeden, farklı işlevlerle bir arada yer seçtiği tespit edilmiştir. Buna karşılık Bedesten çevresinde yer alan çarşılar işlevsel açıdan değişim geçirmemiştir. Geçmişten gelen kullanım türleri günün ihtiyaçlarına göre değişim geçirerek bir arada yer seçmeye devam etmiştir.

Uzun tarihi geçmişi boyunca bazı değişikliklere uğramış olsa da Bursa Tarihi Ticaret Merkezi, esnaf loncalarının örgütlenmesinin mekâna yansması olan çarşı düzenini bir anlamda korumaya çalışmaktadır. Bu alan geçmişten günümüze gelen süreklilik içinde kentin ekonomik ve sosyal hayatının değişimlerini yansıtmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Bağbancı, Ö., K., (2007), Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
2. Bursa Ansiklopedisi, (2002), Burdef Yayınları, Bursa.
3. Bursa Merkez Koruma ve Geliştirme Planı Açıklama Raporu, (1989), Osmangazi Belediyesi Arşivi.
4. Cerasi, M., (1999), Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Kent Mimarisi, Çev:A. Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
5. Cezar, M., (1985), Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, M.S.Ü. Yayını, İstanbul.
6. Dörtok Abacı, Z., (2005), Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910), Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
7. Dörtok Abacı, Z., (2007), "Bursa'nın Kent Dokusundaki Değişim (18-19.yüzyıl)", Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi, Ed: Cafer Çiftçi.
8. Enlil, Z.M., (1999), "19. yy İstanbul'unda Konut Yapı Gelenekleri ve Kent Kültürü", Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras", Uluslararası Kongre, 25-27 Kasım 1999, YEM, İstanbul.
9. Ergenç, Ö., (1979), "Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara.
10. Ergenç, Ö., (2010), "Arşiv Kayıtlarına Göre Osmanlı Döneminde Bursa Çarşısı", Çarşının Öyküsü, Bursa.
11. Johnson, J. H., (1972), Urban Geography: An Introductory Analysis, 2nd edition, Pergamon Press.
12. Kaplanoğlu, R., (1996), Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa.
13. Kaplanoğlu, R., (2003), Doğal ve Tarihi Değerleri ile Bursa, Osmangazi Belediyesi, Bursa.
14. Kaplanoğlu, R., Elbas, A., (2009), Bursa Çarşısının İncisi: Koza Han, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa.
15. Kaygalak, S., (2008), Kapitalizmin Taşrası, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa'da Toplumsal Süreçler ve Mekansal Değişim, İletişim Yayınları.
16. Kayn, E., (2002), "Tarihi Ticaret Merkezi Kemeraltı'nda Değişen Üretim ve Tüketim Modellerinin Yansımaları", <http://www.egemimarlik.org/40-41/40-41-8.pdf>, son erişim 02,04,2009.
17. Kıray, M., (1998), "Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler", Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları.
18. Kuban, D., (2007), Osmanlı Mimarisi, YEM Yayınları.
19. Mortan, K., Küçükerman, Ö., (2010), Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.
20. Oğuz, M., (1999), Bursa Tarihi Kent Merkezi ve Yakın Çevresini Oluşturan MİA Alt Bölgesi (Hanlar Bölgesi-Reyhan-Kayhan) İşlevsel Mekansal ve Mimari Analizi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul.
21. Osmay, S., (1998), "1923'den Bugüne Kent Merkezinin Dönüşümü", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço 98.
22. Özde, G., (1953), Türk Çarşıları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması.
23. Saint-Laurent., (1996), "Bir Tiyatro Aşığı: Ahmet Vefik Paşa ve XIX. Yy sonlarında Bursa'nın Yeniden Biçimlendirilişi", Bir Masaldı Bursa, Haz: Engin Yenal.

24. Sakaoğlu, N., Akbayar, N., (1999), Osmanlı'da Zenaatten Sanata, I. Cilt Esnaf ve Sanatkarlar, Creative Yayıncılık.
25. Sakaoğlu, N., (2010), "Geleneksel Meslek Örgütlenmeleri ve Anadolu Çarşıları", Osmanlı Çarşıları Atlası, Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
26. Sjoberg, G., (2002), "Sanayi Öncesi Kent", 20. Yüzyıl Kenti, Der. Bülent Duru, Ayten Alkan, İmge Kitabevi.
27. Tankut G., (1973), "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
28. Tanyeli, U.,(1987), Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci: 11-15. yüzyıl, İTÜ Yayını, İstanbul.
29. Tekeli, İ., (1999), "Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi", Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi, 06-08 Mayıs 1999, Uludağ Üniversitesi.
30. Tekeli, İ., Gülöksüz, Y., Okyay, T., (1976), Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, Cem Yayınevi.
31. Üstündağ, N., (1999), Bursa'nın Kentsel Gelişim Sürecinde Merkez Yapısının Analizi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Bursa.
32. Yenal, E., (1996), "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", Bir Masaldı Bursa, Haz: Engin Yenal, Yapı Kredi Yayınları.
33. Yenen, Z., (1987), Vakıf Kurumu-İmarat Sistemi- Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, Doktora Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü.
34. Yenen, Z., (2010), "Kurumsal ve Ekonomik Yapılanma Koşutunda Bursa Ticaret Merkezinin Fizik Mekanının Oluşumu", Çarşının Öyküsü-Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
35. Vural, T., (2007), "Tarihsel Süreklilik İçinde Bursa Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi", Bursa'nın Kentsel Ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı, Ed: Cafer Çiftçi, 07-08 Nisan 2007, Bursa.